

Mûsâ-Hızır Kıssasında Çocuğun Öldürülüşünün Merhamet Bağlamında Değerlendirilmesi

*Evaluation of the Killing of the Child in the Parable of Moses-Khidr
in the Context of Mercy*

Dr. Öğr. Üyesi
Edibe Boyraz

Yozgat Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Yozgat, Türkiye/ Yozgat Bozok University, Faculty of Divinity, Yozgat, Türkiye
<https://orcid.org/0000-0002-2388-5855>
edibe.boyraz@bozok.edu.tr
ROR ID: <https://ror.org/04qvdf239>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 4 Ekim / 4 October 2024
Kabul Tarihi / Date Accepted: 24 Aralık / 24 December 2024
Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / 31 December 2024
Yayın Dönemi / Publication Period: Aralık / December
DOI: <https://doi.org/10.46231/sufiyye.1561162>

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Edibe Boyraz).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği / Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

Edibe Boyraz, "Mûsâ-Hızır Kıssasında Çocuğun Öldürülüşünün Merhamet Bağlamında Değerlendirilmesi", *Sufiyye* 17 (Aralık/December 2024), 155-182.

Öz

Kur'an-ı Kerim'de nüzulünden itibaren süregelen zaman içerisinde çeşitli İslami ilimler penceresinden bakılarak yorumlanmaya çalışılan ve beşerî aklı bir hayli zorlayan âyetlerin başında Kehf suresinde yer alan Mûsâ-Hızır kıssasına dair âyetler gelmektedir. Meseleye başta tefsir ilmi ile iştigal eden âlimlerden olmak üzere kelâm, tasavvuf ve felsefe alanından da farklı bakış açıları ve değerlendirmeler geliştirilmiştir. Kıssa özelinde bilhassa çocuğun öldürülme hadisesi te'vile muhtaç ve üzerinde en çok tartışılabilen kesit olarak gözükmektedir. Öyle ki çocuğun öldürülme hadisesinin özellikle adalet olgusu bağlamında irdelendiği görülmektedir. Bu çalışmada ise Mûsâ-Hızır kıssasında çocuğun öldürülüşü, adaletin üstünde bir yelpazede yer aldığı tespit edilen merhamet ilkesi bağlamında değerlendirilecektir. Allah Teâlâ'nın yarattıkları ile ilişkisi merhamet ilkesine dayalı olup, merhametin kemâli ise adaletin teminini gerektirmektedir. İlave olarak, tıpkı adalet gibi eğitim olgusunun da kıssa bağlamında ve yine merhamet şemsiyesinin altında konumlandığı görülmektedir. Bu çalışmada merhamet bağlamında, merhametin kemâlini sembolize eden adalet ve eğitim kavramları üzerinden çocuğun öldürülüşü meselesine ilişkin farklı bir bakış açısı ihdas edilerek değerlendirme yapılmaya gayret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mûsâ-Hızır Kıssası, Çocuğun Öldürülüşü, Merhamet, Adalet, Eğitim.

Abstract

One of the verses in the Qur'an that has been interpreted from the perspective of various Islamic sciences over time since its revelation and that has been challenging the human mind is the verses about the parable of Moses-Khidr in Surah Kahf. Different perspectives and evaluations have been developed on the issue, primarily from scholars engaged in the science of tafsir, but also from the fields of kalâm, mysticism and philosophy. In particular, the incident of the killing of the child seems to be the most controversial episode in need of interpretation. So much so that it is seen that the incident of killing the child is analyzed especially in the context of the phenomenon of justice. In this study, the killing of the child in the parable of Moses-Khidr will be evaluated in the context of the principle of mercy, which is determined to be on a spectrum above justice. Allah's relationship with His creatures is based on the principle of mercy, and the perfection of mercy requires the provision of justice. In addition, just like justice, it is seen that the phenomenon of education is also positioned in the context of the parable and again under the umbrella of mercy. In this study, in the context of mercy, an attempt will be made to evaluate the issue of the killing of the child by introducing a different perspective on the concepts of justice and education, which symbolize the perfection of mercy.

Keywords: The Parable of Moses and Khidr, The Killing of the Child, Mercy, Justice, Education.

Giriş

Mûsâ-Hızır kıssası, Kur'an-ı Kerim'de Kehf suresinin 60-82. âyetlerinde yer almaktadır. Kıssada özetle şu olaylar gerçekleşmektedir: Hz. Mûsâ hizmetindeki bir gençle beraber Hızır'la (a.s.) buluşmak üzere "mecmau'l-bahreyn"¹ denilen yere gider. Burada Allah Teâlâ'nın kendisine özel bir ilim öğrettiği ve kendi katından rahmetini lütfettiği sâlih bir kulla karşılaşılır. Bu kişinin ismi Kur'an-ı Kerim'de zikredilmemekle birlikte, hadislerde Hızır olarak yer almakta ve literatürde de bu isimle tanınmaktadır. Hz. Mûsâ Hızır'ın kendisine verilen ilimden öğretmesi talebinde bulunur. Ancak Hızır, Hz. Mûsâ'nın kendisi ile yol arkadaşlığı edebileceği hususunda tereddütlerini beyan eder. Bunun karşılığında Hz. Mûsâ beraberlikleri süresince sabırlı olacağı ve itiraz etmeyeceğine dair taahhütte bulunur. Bunun üzerine Hızır, Hz. Mûsâ'nın kendisine tabi olması ve hiçbir soru sormaması koşuluyla onun bu talebini kabul eder ve yolculukları başlar.²

Hızır ve Hz. Mûsâ ilk olarak bir gemiye binerler ve bir süre sonra Hızır gemiyi delince Hz. Mûsâ bu duruma tepki göstererek "İçindekileri boğmak için mi onu deldin? Gerçekten sen çok kötü bir iş yaptın!" der. Hızır'ın "Ben sana, sen benimle beraberliğe sabredemezsin, demedim mi?" demesi üzerine Hz. Mûsâ verdiği sözü unuttuğunu fark eder ve özür beyan eder. Yine yola koyulurlar ve nihâyet bir gence rastladıklarında Hızır onu hemen öldürür ve Hz. Mûsâ ona masum bir canı katlettiği için itiraz eder. Bunun üzerine Hızır'ın, kendisiyle yol arkadaşlığı etmeye dayanamayacağı söyletiğini tekrar hatırlatması üzerine Hz. Mûsâ, ona eğer tekrar bir şey soracak olursa artık kendisiyle arkadaşlığına son verebileceğini belirtir. Yine yürümeye devam ederler ve nihâyet bir köy halkına varıp onlardan yiyecek isterler, ancak köy halkı onları misafir etmekten kaçınır. Orada yıkılmak üzere bulunan bir duvarla karşılaşılır ve Hızır hemen onu doğrultur. Hz. Mûsâ'nın "Dileseydin, elbet buna karşı bir ücret

1 "İki denizin birleştiği yer" anlamındaki bu ifadede iki denizden maksat, Allah Teala tarafından Hz. Musa ile Hızır'ın buluşacağı vadedilen, doğu yönünden Fars ve Rum denizinin birleştiği yerdir. Bu yerin Atlas okyanusu olduğu bildirilmiştir. Bu âyette Hz. Musa ve Hızır'ın ilimlerinin genişliği mesabesinde iki denize benzetildiklerine dair bir yorum yapılmıştır. Buna göre Musa (a.s.) zahir ve batın sahibi olmakla beraber zahir yani şeriat yönü galiptir ve Hızır (a.s.) da iki deniz sahibi olup, onun batın yani hakikat yönü galiptir, denilmiştir. İsmail Hakkı Bursevî, *Kur'an Meâli ve Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010), 11/4703; Celal Kırca, "Mecmau'l-Bahreyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/256.

2 *Kur'an Yolu* (Erişim 26 Temmuz 2024), el-Kehf 18/60-70.

alırdın” demesi üzerine Hızır ona böylelikle beraberliklerinin sona erdiğini ve yolda karşılaştıkları şeylerin iç yüzünü kendisine haber vereceğini söyler:³ “Gemi var ya, o, denizde çalışan yoksul kimselerindi. Onu delerek kusurlu hale getirmek istedim. (Çünkü) onların gideceği yerde her (sağlam) gemiyi gasp etmekte olan bir kral vardı. Gence gelince, onun anne babası mümin kimselerdi; gencin onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk. Böylece istedik ki, rableri onun yerine kendilerine ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin. Duvara gelince o, şehirde iki yetim çocuğun idi; altında da onlara ait bir define vardı; babaları ise iyi bir adamdı. Rabbin istedi ki, o iki çocuk güçlü çağlarına erişsinler ve Rabbinden bir rahmet olarak definelerini çıkarımsınlar. Ben bunları kendiliğinden yapmadım. İşte, hakkında sabredemediğin şeylerin iç yüzü budur.”⁴

Kıssada Hızır ve Hz. Mûsâ’nın yol arkadaşlığı süresince üç ayrı hadise vuku bulmakta olup, Hz. Mûsâ’nın bu hadiseler karşısında gösterdiği tepkiler birbiri ile benzerlik arz etmektedir. Hızır bindikleri gemiyi delmiş, sebepsiz yere bir çocuğu öldürmüş⁵ ve karşılıksız olarak bir duvarı tamir etmiştir. Hızır geminin delinmesini kendisinin istediğini dile getirmiştir, zira bu işte bir şer mevcut olup, onu kendisine isnad etmiştir. Duvarın tamirini “Rabbin istedi” diyerek açıklamış, buradaki hayrı da Allah’a atfetmiştir. Çocuğun öldürülüşündeki izahında ise “eradnâ” yani “biz istedik” ifadesini kullanmıştır. Nitekim bu olay hayır ve şer olmak üzere iki yön barındırmaktadır. Hayır görünen yönünde anne babanın cehennemden kurtulması ve şer görünen yanında ise çocuğun öldürülüşü mevcuttur. Bu iki yönlü olay anne baba yönünden bir “rahmet” ve çocuk

3 el-Kehf 18/71-78.

4 el-Kehf 18/79-82.

5 Mâtürîdî’ye göre çocuğun öldürülme nedenini bilmeye ihtiyaç duyulmaması gerekmektedir. Zira Hızır’ın bu işi Allah’ın emri ile yaptığını bildirmiştir. Bu noktada hüküm, O’na aittir. Bu olaya dair bir kısım alimler Hızır Musa kıssasında çocuğun buluş çağına ermiş olduğunu, zulmeden bir kâfir olduğunu, fesat çıkardığını ve dolayısıyla öldürülmeyi hak ettiğini belirterek durumu çözüme kavuşturmaya çalışmışlardır. Öte yandan diğer bazı alimlerin ise soruna Allah’ın lütfunun, ilminin her şeyi kuşatması veçhesiyle yaklaşarak burada haksız yere bir çocuğun öldürülüp öldürülemediği değil, insanın bilgi edinme olasılıklarının ve idrak alanının sınırlılıklarını, buna mukabil Allah’ın ilminin her şeyi kuşattığını ve dolayısıyla O’nun takdir ve kazasına boyun eğilmesi gerektiği fikrini öncelemişlerdir. Mâtürîdî, Ebû Manşûr el-Mâtürîdî, *Te’vilâtü’l-Şur’ân*, thk. Murat Sülün (İstanbul: Dârü’l-Mizân, 2018), 7/200 akt. Bayram Demirciçil - Soner Aksoy, “Anlam ve Değer Açısından Kur’an’da Hızır-Mûsâ Kıssasında Çocuğun Öldürülme Melesi”, *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* 21/1 (2021), 241-242.

yönünden “kahır” barındırmaktadır. Rahmet yönünün Allah tarafından, kahır yönünün ise kendisi tarafından murad edildiğini ifade etmek üzere “eradnâ” dediği aktarılmıştır.⁶

Hızır’ın işlerinin doğru anlaşılabilmesi, ancak bu işler rahmet kavramıyla ilişkilendirildiği vakit mümkün olabilmektedir.⁷ Dolayısıyla bu çalışmada Mûsâ-Hızır kıssasında Hızır’ın çocuğu öldürmesi hadisesine yönelik “merhamet” bağlamında bir değerlendirme yapılacaktır. Buna göre ilk olarak Allah Teâlâ’nın merhametinin kuşatıcılığı, er-Rahmân ve er-Rahîm isimlerine müteallik bir kavram altyapısında tartışılacak, akabinde merhametin tezahür ve kemâlinin gerektirdiği tecellilerden olan adalet ve eğitim olgularına yine mezkûr çerçeve ve düzende değinilecektir.

1. Allah Teâlâ’nın Merhametinin Kuşatıcılığı

Sözlükte şefkat göstermek ve acımak manalarında mastar ve acıma duygusu ile yapılan lütuf ve iyilik manalarında isim olarak kullanılan merhamet ve aynı manadaki rahmet kelimesi, ilk olarak Allah Teâlâ’nın tüm yaratılmışlara müteveccih ihsân ve lütfunu ifade etmekle birlikte, aynı zamanda insanları hemcinslerinin ve diğer canlıların sıkıntılarına yönelik duyarlı ve yardımcı olmaya sevk eden acıma duygusudur.⁸

Allah ile rahmet arasında kuvvetli bir ilişki bulunmakta olup, zâta en yakın olan ve diğer tüm esmânın manasını kendisinde cem’ eden isim “Allah” ismidir. Allah ismine en yakın isimler de sırasıyla Rahman ve Rahîm’dir.⁹ Rahmet, hayrın ulaştırılmasını istemek manasına gelmekte-

6 Ethem Cebecioğlu, “Niyaz-ı Mısırî’ye Göre Hz. Musa ve Hızır Kıssası: Çocuğun Öldürülmesi”, *AKADEMİKAR: Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi* 1 (2016), 59-60. Hızır, son olarak tüm bu fiilleri/işleri kendi içtihadı ve görüşü olarak yapmadığını, Allah’tan aldığı bir emir ile yaptığını beyan etmiştir. Bu, Hz. Musa’ya göre müşkül görünen fiillerin izahı olup, zahirde münker görünen fiillerin mazeret beyanıdır. Bu, aynı zamanda mürşid ile irşad edilmek isteyen kimsenin arasındaki şek ve şüphelerin izalesi hususunda bir usûl olarak addedilmiştir. bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Kur’an Meâli ve Tefsiri*, 11/4745.

7 Muzaffer Ertuğrul, “Ashab-ı Kehf, Hızır ve Zülkarneyn Kıssalarının Ortak Teması: Rahmet = The Common Theme of the Parables of Ashab-ı Kahf, Kihdr and Zulqarnayn: Mercy”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/2 (2022), 134.

8 Mustafa Çağrırcı, “Merhamet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/184-185.

9 İbn Arabî, *Fusûsu’l-Hikem: Tercüme ve Şerhi*, ed. Mustafa Tahralı, çev. Ahmed Avni Konuk (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 2/1241 akt. Ertuğrul, “Ashab-ı Kehf, Hızır ve Zülkarneyn Kıssalarının Ortak Teması: Rahmet”, 130.

dir.¹⁰ Kehf suresinde Hızır, Allah Teâlâ'nın katından bir rahmet verdiği bir kul¹¹ olarak tanıtılmıştır. Hızır'ın bu âyetle birlikte kendisine rahmet bahşedilen bir kul olduğu ve Allah Teâlâ'nın Hızır'ın fillerinden ve Hızır aracılığı ile merhameti murad ettiği anlaşılmaktadır.

Allah adının zât-ı ahadiyyenin ismi olup, Vâhid ismini kuşatıyor olması gibi, aynı şekilde er-Rahmân ismi de Allah isminin kapsamı altında bulunuyor olsa bile, diğer isimleri kuşatan bir mertebeye haizdir. Bu sebepten dolayı Hz. İbrahim “*Babacığım, ben sana Rahmân'dan bir azabın dokunmasından korkuyorum*”¹² demiştir. Er-Rahmân ismi her ne kadar zahiri manada merhamet sahibi zât olsa da el-Muazzib, el-Muntakim ve el-Kahhâr isimlerini de kapsamaktadır ve bu söz de bunun delili niteliğindedir, denilebilir. Rahmânî rahmet, dünya ve ahiret ehli üzerine olan genel bir rahmettir ve bu rahmet, rızık, vücut vb. gibi durumlarda hem mü'min hem kâfiri hem itaatkâr ve hem de asiye kuşatır.¹³

Er-Rahîm ismi de her şeyi kuşatmakla beraber, er-Rahîm isminin rahmeti, tüm varlıklar için özel bir rahmettir. Er-Rahîm isminin tecellisinin

10 Ali İbn Muhammed es-Seyyid es-Şerîf Cürcânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (Tarifat)* (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), “Rahmet”, 110.

11 el-Kehf 18/65; “*Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki*” âyetinde yer alan “*bir kul*” ifadesindeki nekra yüceltmek, “*kullarımızdan*” ifadesindeki izâfet de şereflendirmek manasındadır. Bu kimsenin bir kumaşa bürünmüş vaziyette olduğu, Mûsâ'nın (a.s.) ona selâm verip kendisini tanıttığı, ilim öğrenip istifâde etme niyetiyle geldiğini söylediği aktarılmıştır. Âlimlerin ekserisi bu kimsenin Hızır olduğunda müttetik olup, Hızır onun lakabıdır. Ona bu lakabın verilmesinin nedenini Rasûlullah (s.a.) bir hadiste şöyle açıklamıştır: “O ‘Hızır’ diye isimlenmiştir. Çünkü kuru bir yere (veya kuru bir ot destesinin üstüne) oturdu. Hemen onun ardından yeşil otlar (boy atmış) sallanıyordu.” Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî* (Riyad: Dar'ü's-Selam, 1999), “Ehâdisü'l-Enbiyâ”, 27. Hızır'ın künyesi Ebu'l-Abbas'tır ve adı Belyâ b. Melkân b. Fâliğ b. Âbir b. Şâleh b. Erfahşed b. Sâm b. Nuh'tur. Ayrıntılı bilgi için bk. İsmail Hakkı Bursevî, *Kur'an Meâli ve Tefsiri*, 11/4709. Diğer taraftan “*Kullarımızdan bir kul buldular ki ona tarafımızdan bir rahmet vermiştik ve katımızdan bir ilim öğretmiştik*” âyetine göre Hızır'ın kulluk, ilm-i ledün ve rahmet olmak üzere üç sıfatı vardır. Hızır Allah'a hakiki mana-da kul olması dolayısıyla kendisine mevhibe-i ilâhî olarak ilim ve rahmet bahşedilmiştir. bk. Muzaffer Ertuğrul, “Ashab-ı Kehf, Hızır ve Zülkarneyn Kıssalarının Ortak Teması: Rahmet”, 134. Diğer taraftan Hızır'ın rahmet sıfatına ilişkin bir anlam açılımına göre âyette zikredilen rahmetin, Hızır için hakikî manada nimet sayılabilmesi için, Hızır'a rahmetin bahşedilmeme ihtimalinin bulunması gerekmektedir. Dolayısıyla Hızır'ın kendisine rahmet verilenlerden olması, rahmet verilmeyenlerden olma ihtimali karşılığında değer kazanmaktadır. bk. Muzaffer Ertuğrul, “Mûsâ Peygamber'in Yol Arkadaşı Hızır'ın Kimliği”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2021), 311.

12 Meryem 19/45.

13 Dâwüd ibn Maḥmūd Qayşarî, *Tasavvuf İlmine Giriş*, çev. Muhammed Bedirhan (İstanbul: Nefes, 2013), 185-186.

nihâyeti, bu varlıklarda son bulur ki, bu da varlıkların her birinin kendi kabiliyetlerine uygun yetkinliktir. Allah isminin mazharı ise insani hakikattir. Tüm isim ve sıfatların kendisinde zuhur ettiği varlık, ancak insandır. İnsan, kendisiyle zuhur ettiği ismin mazharı olmak için taayyün etmiştir ve kendisi o ismin arşıdır. İnsan, cem edicilik vasfı ile, ulvi mertebelerle birlikte süfli menzilleri de kendisinde barındırmaktadır. “... Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra da onu aşağıların en aşağısına attık.”¹⁴ Dolayısıyla insan bazen Rahmânî ve melekî, bazen de şeytanî ve hayvânî sıfatlarla zuhur etmektedir.¹⁵

Dâvud el-Kayserî (ö. 751/1350), er-Rahmân ve er-Rahîm isimlerinin mazharlarına şu ifadelerle açıklık getirmiştir:

er-Rahmân isminin mazharı her şeyi kuşatan İlk Akıl’dır. Allah Teâlâ ‘*Rahmân Arşa istivâ etti*’¹⁶ buyurmuştur. Rûhânî arş İlk Akıl’dır. Cismânî arş ise rûhânî arşın şahâdet âlemindeki mazharıdır. İlk Akıl Allah’ın ilmidir. İcmâlî olarak her şeyin bilgisi ondadır. er-Rahîm isminin mazharı âlem-i kebîrin kalbi olan Külli Nefs’tir. Külli Nefs, Levh-i Mahfûz ve kendisinde her şeyin sûreti bulunan Kitâb-ı Mübîn’dır. Bu, gökte ve yerde zerre miktarı bir şey tafsili olarak kendisinden gizli kalmayan Allah’ın ilmidir. Bir bakıma Allah’ın zâtının aynı olan ilmi için iki mazhar olsa da durum böyledir. Kerîm olan insan icmâlî ve tafsili olarak âlem-i kebîrin bütün hakikatlerini cem eden varlık olmasından dolayı İlk Akıl’ı da kuşatmıştır.¹⁷

Rahmet (esirgeme), merhamet eden kimseye arız olan hüznün verici bir duygu olmaktan ibaret olmayıp, Allah Teâlâ şüphesiz bu gibi şeylerden münezzehtir. Dolayısıyla merhametin kemâli, Allah’a mahsusdur. Rahmetin (esirgemenin) mükemmelliği, semeresinin kemâli iledir. Muhtacın ihtiyacı tam manası ile karşılanınca, esirgenen kişinin merhamet eden kişideki elem duygusunda bir rolü olduğu söylenemez. Merhamet eden bir kimsenin elem hissetmesi, bizzat kendisinin noksanlığına ve zaafına işaret etmektedir. Muhtacın ihtiyacı hakiki anlamda karşılandığı vakit bu bir şey ifade etmemektedir. Esirgeyici, kendi nefsinde duyduğu acıma duygusunu, muhtaç durumda olana yardım etmek yoluyla bertaraf etmeyi arzular. Oysaki asıl gaye muhtaç durumda olan kimsenin ihtiyacını

14 et-Tîn 95/4-5.

15 Qaysarî, *Tasavvuf İlmîne Giriş*, 186-187.

16 Tâhâ 20/5.

17 Qaysarî, *Tasavvuf İlmîne Giriş*, 187.

karşılamaştır, kendi vicdani hüznünü dindirmek değildir. Dolayısıyla hakiki esirgeyici için böyle bir noksanlık tasavvur edilemez bir niteliktir. Bir ihtiyacı karşılamak isteyen kimse eğer o ihtiyacı karşılamaya gücü yettiği halde karşılamazsa ona Rahim denmez. Zira iradesi kâmil olsa idi mutlaka o ihtiyacı karşılardı. Eğer ihtiyacı karşılamaktan aciz ise ve fakat içinde merhamet ve şefkat hissi taşıdığından ötürü kendisine Rahim denebilir. Ancak bu merhamet noksan sayılmış olur. Zira Allah'ın rahmeti (esirgemesi) hem tamdır ve hem de şümüllüdür. Tamdır, çünkü muhtaçların ihtiyacını gidermeyi arzu eder ve bizzat tam manasıyla giderir. Şümüllüdür, zira O'nun rahmeti hak edene ve hak etmeyene de şamil olmuş ve hem dünya hem de ahiret için her türlü ihtiyaç ve zaruretleri kapsamıştır. Dolayısıyla mutlak ve hakiki Rahîm (esirgeyici) ancak O'dur.¹⁸

Allah Teâlâ'nın Er-Rahîm ismi ile hasta, zarara uğramış, bela ve musibetlerle karşı karşıya gelmiş ve işkenceye maruz kalmış kimselerin imdadına koşup kurtarmakta olmasına mukabil, dünyanın neden bu kadar çok hasta, muhtaç ve zorda kalanlarla dolu olduğu ile ilgili muhtemel bir soruyu Gazzâlî (ö. 505/1111) ameliyat edilerek tedavi edilmesi gereken hasta bir çocuk örneği ile cevaplandırır. Bu çocuğa annesi acıdığı için onu doktora bir türlü teslim edemezken, babası bu hususta daha kararlı davranmaktadır. Zahirde annenin daha merhametli olduğu yanılmasına kapılacak olunursa bile, bu misalde babanın daha merhametli olduğu bir hakikattir. Zira evladının sıhhatine vesile olacak muvakkat acılara göz yumulması gerektiğini, bu acılara "kötü" nazarıyla bakılmaması gerektiğini ve bu acıların iyiye bâis olacağını bilmektedir.¹⁹

Rahîm (merhamet edici) merhamete muhtaç kişiye merhamet etmek istemektedir. Bunun yanında, varlık aleminde "hayrı" içinde barındırmayan bir şer bulunmamaktadır. Dolayısıyla şerrin büsbütün ortadan kalkması, içinde barındırdığı hayrın da beraberinde yitmesi ile sonuçlanabilecek bir eylem olarak gözükmemektedir. Bu durumda ise çok daha büyük şer ve zararlar doğabilecektir. Nitekim "*Sizin hoşlanmadığımız şeylerde belki de hayır vardır*"²⁰ buyurulmaktadır. Gazzâlî bu hususa kangren olmuş yahut da mikrop kapmış bir el örneği üzerinden açıklık getirmektedir. Böylesine zarara uğramış ve vücudun geri kalanını da zarara uğratabilecek

18 Gazzâlî, *Esmâ-î Hüsnâ Şerhi*, çev. M. Feriştat (İstanbul: Feriştat Yayınları, 2005), 64-65.

19 Gazzâlî, *Esmâ-î Hüsnâ Şerhi*, 67.

20 el-Bakara 2/216.

bir organı kesmek her ne kadar zahirde olumsuz bir eylem olarak gözükse bile, tüm bedeninin selametine vesile olacağından ötürü onda hayırlar gizlidir. İsmâil Hakkı Bursevî'ye (ö. 1137/1725) göre ise akıllı insan zahire bakmayıp özü arayandır. Hemen her sıkıntı ve belanın altında rahmetin ve lütfun saklı olduğu ifade edilmiştir. Zorluklar, ruhların bedene olan bağlarından kurtulup temizlenmeleri için vuku bulmaktadır. Cehennemin yaratılması kötülere iyi ameller işlemeye yöneltmek, şeytanın varlığı ise kulların içindeki muhlis olanların ortaya çıkabilmesi içindir. Nitekim Allah Teâlâ “Rahmetim gazabımı aştı”²¹ buyurmuştur.²² Rahmet gazabdan evvel olup, rahmet aslı ve gazab ârızîdir. “Asl olan şey elbette evveldir ve ârızî olan şey dahi muahhardır ve sâbık olan rahmet, gazab-ı ârızî üzerine mütekaddemdir,”²³ denilmiştir.

Buna göre Allah Teâlâ'nın yarattıkları ile olan ilişkisinde merhamet çerçevesinde eylemde bulunduğu işaret eden âyetler de şöyle sıralanabilir: “O, kendi üzerine rahmeti yazmıştır”²⁴; “Rabbiniz kendine, merhamet etmeyi yazdı.”²⁵ Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın mahlukatla ilişkisindeki ilkenin “merhamet” olduğu görülmekte ve âyetlerdeki mutlak ifadeler O'nun ilkelerinden ödün vermeyeceğini göstermektedir.²⁶ Merhamet (rahmet) düsturu, ilâhî mesajları içine alan genel bir kanundur. Âyette buyurulduğu üzere Hz. Peygamber (s.a.v.) alemlere rahmet olarak gönderilmiş olup,²⁷ diğer tüm peygamberler de esasen böyledir.²⁸

Allah Teâlâ'nın merhametinin kuşatıcılığının, rahmetinin gazabını aşmasının ve gazabın merhamete içkin bir yapı arz etmesinin, vuku bulan/bulmuş, olumlu yahut da olumsuz her hadisenin yorumunun tevhid bağlamında şekillenmesine ve bu yönde te'vil edilmesine zemin hazırladığı düşünülebilir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) örneğinde her türlü

21 Buhârî, “Tevhîd”, 15, 22, 28, 55, “Bed’ü'l-halk”, 1; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'uş-şâhîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: yy., 1374-75/1955-56), “Tevbe”, 14-16.
22 Gazâlî, *Esmâ-î Hüsnâ Şerhi*, 67-68. İsmail Hakkı Bursevî, *Kur'an Meâlî ve Tefsiri* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2010), 1/80-81.

23 Ibn Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, 2/1053.

24 el-En'am 6/12.

25 el-En'am 6/54.

26 Muzaffer Barlak - Faruk Özdemir, “Mûsâ-Hızır Kıssasının Allah'ın İlkeli Bir Varlık Oluşu Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 27/3 (2016), 363.

27 el-Enbiyâ 21/107.

28 Muhammed Ebû Zehra, “İslâm Ceza Hukukunda Merhamet ve Adalet”, çev. Hasan Güleç, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1986), 245.

hal için Allah'a hamd edilmesi²⁹ gerektiği görülmektedir. Bu bağlamda gerek Nebevî öğretide ve gerekse bu öğretiyi tamamıyla benimseyen sûfi yaşantılarda, hadiselerin hakikatini, niçinini sorgulamanın ötesinde, kulların Allah'ın merhametinin engin kuşatıcılığına güvenmeyi öğrenmeleri telkin edilmektedir.

2. Mûsâ-Hızır Kıssasında Çocuğun Öldürülüşünün Merhamet Bağlamında Değerlendirilmesi

Hızır, çocuğun öldürülüşüne ilişkin hikmeti açıklarken “...onun anne babası mümin kimselerdi; gencin onları sonunda azgınlık ve nankörlüğe düşürmesinden korktuk. Böylece istedik ki, Rableri onun yerine kendilerine ondan daha temiz ve daha merhametlisini versin”³⁰; ondan daha “temiz” kötü huylardan, günahlardan uzak ve anne babasına “daha merhametlisi”ni” versin, demiştir. Allah Teâlâ çocuğun öldürülmesi ile “ölüden dirilik çıkarır”³¹ âyetini tahakkuk ettirmiş olmaktadır. Nitekim onun yerine daha temiz ve merhametli olanını bağışlayacağını vaad etmiş ve bağışlamıştır. Allah Teâlâ'nın onlara bir kız çocuğu ihsân ettiği rivâyet edilmiştir.³² Öte yandan çocuğun yaşaması, anne babasının helakinin müsebbibi olabileceğinden ötürü, Allah'ın kazasına razı olunması gerekliliği belirtilmiştir. Zira mü'min için Allah'ın takdir ve rızası, kendi takdir ve arzularından daha hayırlıdır. Mü'minin kötü olarak yorumladığı bir hususta, Allah'ın takdiri, onun sevinmesinden/ona hoş gelmesinden daha hayırlıdır denilmektedir. Dolayısıyla konu kaderle ilişkilendirilerek zikredilen fiillerin ilâhî planın bir parçası olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca nice düşmanlıkların muhabbete ve dostluğa çıkabileceği, nice yıkılmaların yapılmaya dönebileceği belirtilmiştir.³³ Böylelikle kıssadaki hadise bağlamında vuku

29 İbn Mâce, Sünenü İbni Mâce, (Riyad: Darü's-Selam, 1999), “Edeb”, 55.

30 el-Kehf 18/80-81.

31 er-Rûm 30/19.

32 İbn Acibe el-Haseni, *İbn Acibe Tefsiri*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015), 5/430 akt. Ethem Cebecioğlu, “Niyaz-ı Mısır'ı Göre Hz. Musa ve Hızır Kıssası: Çocuğun Öldürülmesi”, 78.

33 İsmail Hakkı Bursavî, *Kur'an Meâlî ve Tefsiri*, 11/4741-4742; İsmail Albayrak, “Kur'an ve Tefsir Açısından Hızır Kıssası ve Ledün-i İlmi”, *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları (Sempozyum)* 5 (2003), 207-208.

bulan eylemin Allah Teâlâ'nın rahmetinin bir tecellisi olarak addedilmesi gerekliliği vurgulanmış olmaktadır.

Hızır'ın öldürdüğü çocuğa ilişkin Hz. Peygamber'den (s.a.v.) birtakım rivâyetler de aktarılmıştır. Buna göre "Hızır (a.s.)'ın öldürdüğü çocuk, tabiatı itibarıyla kâfirdir"³⁴ ve "Saîd olan, annesinin karnında da saîddir; Şakî olan annesinin karnında da şakîdir"³⁵ buyurulmuştur. Dolayısıyla bazen yapılan bir eylem zulüm olarak gözükse bile onda büyük bir iyilik mevcut olabilir. Hızır'ın çocuğu öldürmesi ve gemiyi delmesi buna misal olarak verilebilir.³⁶ Mevlânâ (ö. 672/1273) *Mesnevî*'sinde "Hızır, denizde gemiyi deldiyse de onun bu delişinde yüzlerce sağlamlık var"³⁷ diyerek kötü ve çirkin gibi görünen bir eylemin arkasında güzellikler ve rahmet barındırabileceğine işaret etmektedir.

Kıssadaki olaylar örgüsünde ilâhî müdahalenin hedefinde sâlih mü'min kişilerin lehine bir sürecin süregeldiği ve bu müdahaleyle esasen onların hayrına olacak neticelerin yer aldığı görülmektedir. İnsanın bilgisi geleceği kuşatamamakta, geçmişte yaşananlar ve sebeplerle şimdiki sonuçlar arasında sınırlı kalmaktadır. Dolayısıyla şimdiki sonucun olumsuzluğu, sebeplerin de olumsuz ve kötü olduğuna dair bir yanılsamanın içine sürüklenmektedir. Hızır'ın fiillerinin karşısında Hz. Mûsâ'nın sabredemeyişinin bundan kaynaklandığı söylenebilir. Oysaki sebep sonuç ilişkisinde yer alan bir hadise, önceki bir hadisenin sonucu iken, daha sonra (gelecekte) meydana gelecek bir hadisenin ise sebebini teşkil edebilmektedir. İnsan, bu gelecek yahut da te'vil bilgisine sahip olmadığı için, ânı (şimdiyi) esas alarak henüz tamamlanmamış bir süreç hakkında hüküm vermede aceleci bir tavır sergileyebilir. Hızır ise yaşanan hadiselerin te'vilini Allah'tan aldığı ilim ile bildiği için bu noktada üstlendiği rolün, ilâhî takdirin tahakkukuna aracılık etmek olduğu ifade edilebilir.³⁸

Kıssada geçen hadiselerde sebep sonuç silsilesinin dünya hayatıyla sınırlı olduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Hızır'ın müdahil olduğu ve ilk başta olumsuz görünen ilâhî fiillerle amaçlanan güzel neticelerin yine dünya hayatında vuku bulacağı kıssada bildirilmektedir. Ancak bu,

34 Müslim, "Kader", 29.

35 Müslim, "Kader", 3.

36 İsmail Hakkı Bursevî, *Kur'an Meâli ve Tefsiri*, 6/2355.

37 Mevlânâ, *Mesnevi*, çev. Veled İzbudak (İstanbul: MEB Yayınları, 1995), 1/236.

38 Kılıç Aslan Mavil, "Hızır-Mûsâ Kıssasında Kader - Çift Perspektifli Bir Bakış -", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/8 (2016), 2502-2504.

Allah Teâlâ'nın insan hayatına yönelik müdahalesinin tüm neticelerinin bu dünyada karşılık bulacağı manasına gelmemektedir. Nitekim Allah Teâlâ'ya iman ve ahirete iman noktasında Allah Teâlâ'nın Kur'an'da sıklıkla kullarına vadettiği uhrevî nimetleri hatırlattığı bir gerçektir. Bu noktada Allah'ın hikmetine ve rahmetine güvenilmesi, O'ndan gelen musibetlerin uzun veya kısa vadede kulların hayrına neticeleneceğini bilmek ve inanmak gerektiği, âyetlerin yakın yahut da uzak gelecekte inanan kullar için türlü müjde ve sevinçler barındırdığı söylenebilir. Allah'a iman konusunun, Allah'ın vaadine güven ve teslimiyetin, Allah'a karşı ümitvar oluşun, yalnızca dünya hayatı değil ahiret hayatı ile beraber bir mana bütünlüğüne sahip olduğu düşünülebilir.³⁹ Başa gelen hadiselerin akabinde bu dünyada bir karşılık beklememek, ümitsizlik gibi gözükse de esasen daha büyük bir ümidi içinde barındırmaktadır. Ölüm hadisesi dahi içerisinde rahmeti barındırmakta olup, ölümün diğer adı "Rahmet-i Rahmân'a kavuşmak"tır. Ölümünü bir düşün gecesi ve bir kavuşma olarak nitelendiren Mevlânâ, hiçbir surette ümitsizliğe kapılmamak gerektiğini şu sözleri ile dile getirmiştir: "Peygamberler dediler ki: 'Ümitsizliğe düşmek kötüdür. Allah'ın ihsân ve rahmetlerine son yoktur. Böyle bir ihsân sahibinden ümit kesmek hiç de yaraşmaz. Bu rahmete el atın, yapışın!'"⁴⁰

2.1. Merhametin Tecellîsi Olarak Adalet

Adalet olgular alanına dair bir kavram iken, merhamet değerler alanına dair bir kavram olarak algılanmaktadır. Merhametten, adaletin nihâyette tekâmül edip varacağı ve içerisinde çözülüp kendi özünü yitireceği bir yaşam ilkesi olarak söz edilebilir.⁴¹ Adalet herkese hak ettiğini vermeyi öngören ve ortak iyinin hakimiyetine vesile olan en büyük erdem olarak belirtilmiştir.

Hakiki merhamet, adaleti ikrar eder ve hakiki müsamaha ise batılı yücelterek hakkı alçaltmaz. Esasen batıl bir merhametsizliktir, denilebilir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de şahsında hem merhamet hem adalet ve hem de müsamahayı mündemiç kıldığını müşahede etmek mümkündür. Bu

39 Mavil, "Hızır-Mûsâ Kıssasında Kader - Çift Perspektifli Bir Bakış -", 2504-2505.

40 Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/2922-2923.

41 Şaban Ali Düzgün, "Adalet Toplumu mu Merhamet Toplumu mu?", *Yetkin Düşünce* 1/2 (2018), 27.

nitelikler birbirleriyle uzlaşıp örtüşmektedirler. Şahsi ve özel bir merhametten umumi ve adil bir rahmetin doğduğu düşünülebilir.⁴² Dolayısıyla merhametin kemâlinden adaletin tecelli ettiği ifade edilebilir.

Bu yönüyle merhamet, hiyerarşik bakımdan adaletten daha üst bir konumda yer almaktadır. Allah'ın rahmet sıfatının da, tüm süreçleri yöneten esas ilke ya da isim olduğu ve hiyerarşik bakımdan en tepede yer aldığı kabul edilir. Allah'ın diğer isimlerinin de rahmetten pay aldığı ölçüde kemâl rengine büründüğü, Rahmân isminin, Allah'ın el-Adl ismi de dahil olmak üzere tüm isimleri belirleyici bir ağırlığa haiz olduğu dile getirilmiştir.⁴³

Adalet, mağduriyet oluşturan ya da oluşturduğu düşünülen bir eylemin sahibine ödetilen bedel olarak telakki edilebilir. Bir duygu olarak merhamet, başkasının eksikliğini duyumsadığı şeye yahut da trajedisine karşı kalbî bir his ile ortak olmak ve güçlü bir empati duygusudur. Bir değer olarak merhamet ise eksikliği duyulan şeyi yahut da trajediyi ortadan kaldırmayı amaçlayan bir eyleme yönelmektir. Dolayısıyla merhamet kalpte doğan bir değer olmakla birlikte, doğruluğu zihinde kesinlik bulduktan sonra muhakkak yapılması gereken bir fiil barındırmaktadır. Bu yönüyle merhametin kalbin ve zihnin ortaklaşa oluşturdukları bir değer olduğu düşünülebilir. Bu yönüyle merhametin vekili adalettir denilebilir. Adalet ve merhamet birbirinin gerektiricisi yahut da tamamlayıcısı değil de birbirinin karşıtı olarak konumlandırıldığında yanlış çıkarımlara zemin hazırlanmış olmaktadır. Adalet ve merhametin arasındaki ilişki son derece yakın olup, adaletin tesis edilme sürecine merhametin eşlik etmediği vakit adaletin değil de zulmün vuku bulduğunu müşahede etmek mümkün olabilecektir. Adaletin eşlik etmediği bir merhametin ise toplum ve bireyin çözümünü doğurabileceğini, bunun ise zulmün bir başka versiyonu olabileceği ifade edilebilir.⁴⁴ Mevlânâ ise bu hakikati oldukça mütenasip bir simgeleştirme ile serdetmiştir: “Adalet nedir? Ağaçlara su vermek. Zulüm nedir? Dikeni sulamak.”⁴⁵

42 Zehra, “İslâm Ceza Hukukunda Merhamet ve Adalet”, 247-248.

43 Davud el-Kayseri, “Şerhu Te'vili'l-Besmele”, *Resail*, ed. Mehmet Bayraktar (Kayseri: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 1997), 199 akt. Düzgün, “Adalet Toplumu mu Merhamet Toplumu mu?”, 31.

44 Düzgün, “Adalet Toplumu mu Merhamet Toplumu mu?”, 27-29.

45 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/1089.

Meyve ağaçları ancak dalları budandığı ve haşerattan temizlendikleri vakit verimli olabilmekte ve meyve verebilmektedir. Aynı şekilde bir binanın sağlam ve güzel olabilmesi için gereksiz çıkıntılardan kurtulması gerektiği düşünülebilir. Dolayısıyla adaletin bizatihi kendisinin, şümüllü bir rahmet olduğu ifade edilebilir. Adalet ve merhamet arasında bir fark yoktur. Adaletin hedefi, zaten merhametin kendisidir. Nitekim âyette “*Andolsun ki peygamberlerimizi belgelerle gönderdik; insanlar adaleti ayakta tutsunlar diye peygamberlere kitap ve ölçü indirdik*”⁴⁶ buyurulmuştur. Risâlette merhamet ve adalet birbirinden ayrılmaz gözükmektedir. Biri diğeri için gereklidir.⁴⁷

Bir değer olarak merhamet, farklı formlarda tezahür ederek varlık göstermekte olup, bu formların tekamülle nihai hallerini aldıkları söylenebilir. İlke olarak merhamet değişmezliğini muhafaza etmektedir, ancak formlarda değişkenlik söz konusu olabilir. Merhamet, bu yönüyle bir ilkedir ve adaletin ise bu ilkenin farklı formlardaki tezahüründen ibaret olduğu düşünülebilir. Merhamet, yaşamın ve var oluşun doğasında mevcut bulunan bir ilkedir.⁴⁸ Adaletin ise, merhamet ilkesinin insan eliyle varlık göstereceği bir form olarak insana bırakıldığı düşünülebilir. Bu form, bazen aynı ile karşılığını verme şeklinde tezahür ederken, bazen de affetme şeklinde kendisini gösterebilmektedir. Böylelikle adaletin, merhametin yönetimine verildiği düşünülebilir.⁴⁹ Merhamet haddi zatında adaleti de kapsayan ve içinde barındıran bir ilke olup, merhametin kemâli, adaletin de yerli yerince temini manasına gelmektedir.

İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240) bütün ilâhî isimlerin er-Rahmân ismine dayandığını belirtmektedir. Bu, Rahmân isminin tüm isimleri kapsadığı manasına gelmektedir.⁵⁰ Dolayısıyla merhamet, hiyerarşik bakımdan adalatten daha üst bir konumda yer almaktadır. Allah'ın rahmet sıfatının da, tüm süreçleri yöneten esas ilke ya da isim olduğu ve hiyerarşik bakımdan en tepede yer aldığı kabul edilir. Allah'ın diğer isimlerinin de rahmetten pay aldığı ölçüde kemâl rengine büründüğü, Rahmân isminin, Allah'ın el-Adl ismi de dahil olmak üzere tüm isimleri belirleyici bir ağırlığa haiz olduğu

46 el-Hadid 57/25.

47 Zehra, “İslâm Ceza Hukukunda Merhamet ve Adalet”, 245-246.

48 el-En'am 6/12.

49 Düzgün, “Adalet Toplumu mu Merhamet Toplumu mu?”, 29-30.

50 Abdullah Kartal, *İlâhî İsimler Teorisi* (İstanbul: Hayy Kitap, 2009), 177-178. İbnü'l-Arabî Rahmân isminin kuşatıcılığını Süleyman Fassi'nda açıklamıştır. bk. Ibn Arabî, *Fusûsü'l-hikem*, 2/967-1021.

dile getirilmiştir. Sıfatlar, Allah'ın tecellileridir ve her bir sıfatın kemâli vardır. Merhamet, tüm sıfatların üstünde ve onlara da karakter kazandıran bir yapıya sahip olup, her sıfatın kemâlini içinde barındırdığı merhamet ile tecelli ettirebildiğini ifade etmek mümkün olabilecektir. Adaletin de bu şemsiyenin altında olup, bu yapılanmaya dahil olduğu ifade edilebilir.⁵¹

Genel bir düstur olarak idarecilerin yahut da işleri yürüten sorumluluk sahibi kimselerin kolaylaştırıcı bir üsluba sahip olmaları beklenmektedir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) “Ya Rabbi, kim ümmetimin bir işini üzerine alır da onlara zorluk çıkartırsa sen de ona zorluk çıkart. Kim de ümmetimin bir işini üzerine alıp onlara lütufkar ve müşfik davranırsa sen de ona lütuf ve şefkatle muamele et”⁵² buyurmuştur. İşleri yürütürken olması gereken yumuşaklık bu iken, cezaların uygulanmasında gösterilen yumuşaklık “rahmet” yahut “rıfk” değil de “ref’et” yani acıma olarak değerlendirilmiştir. Rahmet ekseriyetle umumi bir iyiliğe ve adalete sevk ederken, ref’et ise kederli durumdaki kimseye karşı duyulan acıma duygusudur. Ref’et bir kötülüğü önlemek yahut da günaha mâni olmak söz konusu olduğunda yasaklanmıştır.⁵³ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v.) adaletin tesisinde var olması gereken titizliği vurgulamak üzere “Sizden önceki milletlerin mahvoluş sebebi sadece şudur: Onlar hatırlı bir kimse çaldığı zaman onu serbest bırakırlar, zayıf bir kimse de çaldığı zaman ona had cezası uygularlardı. Allah’a andolsun ki Muhammed’in kızı Fatıma bile hırsızlık yapsa, tereddüt etmeden onun da elini keserim”⁵⁴ buyurmuştur.

Hızır-Mûsâ kıssası özeline bakıldığında ise zahirde haklı ya da geçerli bir gerekçe olmaksızın çocuğun öldürülmesinin insandaki adalet ve akıl ilkesi ile bağdaştırılmasında güçlük çekilmekte olup, bu noktada bazen işin içinden çıkılamadığı görülmektedir.⁵⁵ Müfessirlerin erken dönemden itibaren çocuğun öldürülme meselesini açıklama bahsinde Allah'ın hikmetini açıklama ve anlama gayesine yönelik hareket ettikleri görülmektedir.

51 Dâvud el-Kayseri, “Şerhu Te’vîl-i Besmele”, 199 akt. Düzgün, “Adalet Toplumu mu Merhamet Toplumu mu?”, 31-32.

52 Müslim, “İmaret”, 19.

53 Zehra, “İslâm Ceza Hukukunda Merhamet ve Adalet”, 248. Nitekim “Zina eden kadın ile zina eden erkeğin her birine yüz sopa vurun. Allah’a ve âhiret gününe inanıyorsanız, Allah’ın dinini uygulama hususunda o ikisine karşı merhamet duygusuna kapılmayın. Mü’minlerden bir topluluk da onların cezalandırılmasına şahit olsun” (en-Nûr 24/2) âyeti de bu hususu açıklar niteliktedir.

54 Buhârî, “Hudûd”, 13.

55 Demircigil - Aksoy, “Anlam ve Değer Açısından Kur’an’da Hızır-Mûsâ Kıssasında Çocuğun Öldürülme Melesi”, 234.

Bu gaye doğrultusunda çocuğun öldürülme hadisesini hukuki bir zeminde açıklamaya ve konuya hukuki bakımdan bir meşruiyet kazandırma yönünde açılımlarda bulunmaya çalıştıkları görülmekte olup, bu bağlamda çocuğun yaşını ve buluş çağına erip ermediğini de tartışmışlardır. Yine çocuğun öldürülme gerekçesi üzerinden çocuğun hem mükellef hem de kâfir olabileceği düşünülmüştür.⁵⁶ Nitekim Hz. Peygamber'den (s.a.v.) şöyle bir rivâyet nakledilmiştir: “Hızır'ın öldürdüğü çocuk, her şeyin mühürlendiği gün kâfir olarak mühürlenmiştir.”⁵⁷

Diğer taraftan Hızır'ın çocuğu kendiliğinden değil, Allah'ın emri üzerine öldürdüğü,⁵⁸ hüküm ve yetkinin Allah'ın elinde olduğu⁵⁹ ve dolayısıyla Allah dilediği insanın canını, dilediği yaşta alabileceği ifade edilmiştir. Allah Teâlâ kader sırrı gereğince zalimlere bazen mühlet vererek, bazen de canlarını alarak onları imtihana tabi tutmaktadır. Öte yandan her şeye kâdir olan Allah, ihsân ve lütufta bulunurken her şeyi bir dengede gözeterek süreci yönetmektedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ, ihsân ve lütfu gereğince dengeleri sağlamak için azgınlık ve küfür içinde bulunan birtakım kimselerin ölmelerini murad ederken, bazı kimselerin de yaşamalarına müsaade etmektedir.⁶⁰ Buna göre Allah'ın eşya ve varlık üzerindeki tasarruflarına dair güzel ve maruf olan şeyleri insanın her daim idrak etmesi imkân dahilinde olmayabilmektedir. Bu sebepten ötürü insan aklına göre çirkin görülen bir durum, Allah'ın hikmeti mucibince maruf olabilmektedir. Örneğin Allah Teâlâ kullarını bazen hastalık, fakirlik ve ölüm gibi türlü musibetlerle sınavabilir ve kul, bu hallerin kendisi için hayırlı olduğunu kavrayamayabilir. İnsan mutlak surette Allah'ın adaletini ve hikmetini kavramaktan acizdir. Dolayısıyla Allah'ın hikmetli ve adaletli olması adaletin ve hikmetin kaynağının yine bizzat O olması manasına gelmektedir. Bu yönüyle insanın iyi, güzel, kötü, çirkin gibi değer yargıları gerçeği tüm yönleriyle kuşatamayıp farazi olmak durumundadır.⁶¹

56 Demircigil - Aksoy, “Anlam ve Değer Açısından Kur'an'da Hızır-Mûsâ Kıssasında Çocuğun Öldürülme Melesi”, 239.

57 Müslim, “Fezail”, 43.

58 el-Kehf 18/82.

59 el-Araf 7/54.

60 Ebû Manşûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 9/93-94 akt. Demircigil - Aksoy, “Anlam ve Değer Açısından Kur'an'da Hızır-Mûsâ Kıssasında Çocuğun Öldürülme Melesi”, 239-240.

61 Demircigil - Aksoy, “Anlam ve Değer Açısından Kur'an'da Hızır-Mûsâ Kıssasında Çocuğun Öldürülme Melesi”, 242-243.

Mûsâ-Hızır kıssasında çocuğun öldürülüşünün adalet olgusuyla çelişmediği, bilakis Allah'ın rahmetinin tecellisi olarak adaleti de içerisinde barındırdığı anlaşılmaktadır. Tüm bunların yanında Hz. Mûsâ'nın kıssadaki hadiseler bütününde olmak üzere bu hadise çerçevesinde de eğitime tâbi kılındığı görülmektedir. Öyle ki bu eğitim hem toplumun en küçük ve en mühim yapı taşı olan aile içerisinde ebeveynlerin disiplin bağlamında tutumlarını, hem de tasavvufî eğitimin inceliklerini, riyâzet ve mücâhede gibi metotların hakikatini aydınlatır niteliktedir.

2.2. Merhametin Tecellîsi Olarak Eğitim

Bazı âyetler Allah Teâlâ'nı sınırsız sevgisini, ihsânını, merhametini ve lütfunu dile getirirken, bazıları da cezasını, gazabını, intikamını dile getirir ve ifade etmektedir. Allah Teâlâ'nın peygamberler aracılığıyla insanlara ilk türden âyetleri aktarmasına tebşîr; müjde ve iyi haber getirmek denilirken, ikinci türden âyetleri göndermesine vaîd (tehdit) ve inzâr (uyarma) denilir. Dolayısıyla Kur'an'da Peygamberlere bazen mübeşşir (müjdeleyici) bazen de münzir (nezir, uyarıcı) denilmektedir. Bu iki kavrama hadis eserlerinde “terğîb” ve “terhîb” de denilmektedir.⁶²

“Rahmetim gazabımı aştı”⁶³ sözünde gazap ve merhamet kavramlarının her ikisi de Allah'a nispet edildiği gibi, birbirinin zıttı olduğu da gösterilmiş olmaktadır. Gazap ve merhamet, tıpkı korku ve ümit gibi zıt duygular olmakla beraber, birbirini tamamlayan ve birlikte çalışan duygulardır. Öfke ve gazap, fitrî duygular olup, tüm fitrî duygular için geçerli olan denge unsuru, bu duygular için de geçerlidir.⁶⁴ Hz. Peygamber, öfke ve gazabın aklın kontrolü ve gözetiminde, dengede tutulması gerektiğini şu sözleri ile ifade etmiştir: “Biriniz öfkelendiğinde, ayakta ise otursun. Yine sakinleşmezse yanı üzere yatıversin.”⁶⁵

Gazabın karşısında yer alan merhamet duygusunun da kimi zaman Allah'a ve kimi zaman da Hz. Peygamber'e nispetle edilerek kullanıldığı

62 Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Kevser Yayınları, 1963), 130 akt. Bilal Temiz, *Kur'an-ı Kerim Terbiyesinde Mükâfât ve Ceza Metodu (Tebşîr ve İnzâr Kavramları)* (İzmir: y.y., 1997), 86.

63 Buhârî, “Tevhîd”, 15, 22, 28, 55, “Bed'ü'l-halk”, 1; Müslim, “Tevbe”, 14-16.

64 Selçuk Coşkun, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamber'in İnsan Anlayışı* (Erzurum: Ekev Yayınları, 1996), 284-288.

65 Ebû Dâvud es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvûd*, (Riyad: Dârü's-Selam, 1999), “Edeb”, 4.

gözükmektedir. “Merhametli olanlara Rahmân (Allah) merhamet/rahmet eder”⁶⁶ “Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer.”⁶⁷ “İnsanlara merhamet etmeyene Allah da merhamet etmez”⁶⁸ şeklindeki hadislerde merhamet duygusunun işlevinin artırılmasına yönelik bir teşvikin söz konusu olduğu görülecektir. Her ikisi de fitrî duygular olmalarına mukabil gazap duygusunun teşvikine değil de kontrol altında tutulmasına dair tavsiyelerin varlığından söz edilebilir. Dolayısıyla bu iki duygu arasındaki denge bu şekilde kurulmuştur. Denge, her iki duygunun aynı oranda kullanılması demek olmayıp, duyguların ihtiyaca binaen kullanılması manasına gelmektedir.⁶⁹ Bu meyanda merhamet duygusuna yoğun ve galip bir biçimde ihtiyaç duyulduğu kanıksanamaz bir hakikat olarak belirecek, hatta gazap duygusunun içerisinde de merhametin içkin kılındığına müşahit olunabilecektir.

Gazabı tathir (temizleme), vikaye (koruma), tekmil (olgunlaştırma) için olmak üzere üçe ayıran Konevî’ye göre dünyada geri kalan gazabın hükmü ahirette temeyyüz edecek olup, gazabın bätını da rahmetten ibarettir. Nitekim cehennem de Allah’ın gazabı içindeki rahmeti olup, Allah cehennemi kullarını temizlemek için yaratmıştır. Kangren olan organın kesilmesi zaruri olduğu gibi, ebeveynlerin çocuklarına eğitim vermesi de zaruridir. Çocuğun eğitilmesi, daha iyi ve hayırlı bir bireye evrilmesi adına uygulanan cezalar çocuk açısından gazap olarak gözükse bile, ebeveyn açısından bir rahmettir.⁷⁰

Diğer tüm duygularda olduğu gibi çocuk sevgisinde de denge zaruretinin gözetilmesi gerekliliğinden söz edilebilir. Aşırı sevgiden doğabilecek merhamet ve şefkatin fazlası, ebeveynlerin güç ve sağlamlığını kırabilmekte ve bu da zaman içerisinde çocukların normal olmayan davranışları ya da kötü alışkanlıkları karşısında onları mukavemetsiz ve sessiz bırakabilmektedir. Bu şefkatin hoş karşılanmaması, elbette çocukların

66 Ebu Dâvud, “Edeb”, 58.

67 Müslim, “Birr”, 66; Buhârî, “Edeb”, 27.

68 Buhârî, “Edeb”, 18.

69 Coşkun, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamber’in İnsan Anlayışı*, 284-288.

70 Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2005), 542-543.

tüm istek ve arzularına karşı çıkılması manasına gelmemektedir.⁷¹ Ancak eğitimin sıhhati ve uzun vadedeki kazanımlar açısından burada bir denge gözetilmesi gerektiği aşikardır. Mevlânâ, Mesnevî'sinde eğitimcinin/ ebeveynlerin sağlam bir irade ve ciddiyetle işini yapması gerektiğini bir tencerenin başında ham ve sert bir nohut pişirmeye çalışan bir kadın ve onun nohutla olan diyalogu üzerinden örneklendirir. Buna göre nohut, sert kalır ve pişmezse onu yemeye çalışan kimselerin dişlerine zarar verebilecektir. Ondandır zarar değil de fayda hasıl olabilmesi için ise ateşe sabretmeli ve şikâyet etmemelidir. Nohutu pişiren kadın da bu noktada sabırlı ve kararlı olmalı, onun pişerken uğradığı sıkıntılardan dolayı acıma duygusuna kapılarak işini yarım bırakmamalıdır. Böylelikle Mevlânâ'nın, manevi eğitim yolunda başa gelen sıkıntı ve zahmetleri adeta bir nimet olarak gördüğü ve aynı zamanda eğitimin bir parçası olarak uygulanan metotların gazap gibi görünse bile merhametin tecellisi oldukları ortaya çıkmaktadır.⁷² Yine benzer mantık örgüsünde çocuğu mektebe göndermek ve okumasını sağlamak çocuk için sıkıntılı bir iştir, fakat esasen bu, çocuk için bir nimettir.⁷³ Ebeveynler yahut da eğitimciler tarafından eğitimin doğası gereği tatbik edilen çeşitli disiplin metotlarının çocuklar cihetinden zahmet verici ve zorlayıcı gözükse de onların dünya ve ahiret saadeti için mayasında rahmeti barındıran uygulamalar oldukları görülecektir.

Esasen er-Rab ismi ile Allah Teâlâ, insana bilmediklerini öğretir, ıslah eder, onu geliştirip olgunlaştırır ve idare eder.⁷⁴ Çocukların gerek evde

71 Muhammed Nur Süveyd, *Peygamberimizin Sünnetinde Çocuk Eğitimi*, çev. Zekeriya Güler (Konya: Uysal Kitabevi, 1998), 203-204.

72 Edibe Boyraz, *Tasavvufî Eğitimde Çocuğun Ahlâkî Gelişimi: Gazâlî ve Mevlânâ Örnekleri* (Ankara: Sonçağ Akademi, 2022), 175-178; Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/4160-4205.

73 Bursevî, *Kur'an Meâlî ve Tefsiri*, 1/80-81. Çocukların mektebe zorla girmesi gibi yetişkinlerin manevi yolculuğun başında ibadetlerde zorlandıklarını ifade eden Mevlânâ, şu dizelerle hem bir eğitim metodunu tavsiye buyurmuş ve hem de sabır ve irade ile sâlih amel ve ibadetlerin karşılığının/meyvesinin alınacağını müjdelemiştir: "Çocukları da zorla mektebe götürürsün ya... çünkü onların gözleri kördür, faydalarını görmezler. Ama mektebin faydasını anladılar mı koşma koşma giderler, içleri açılır, neşe duyarlar. Çocuk mektebe kıvrana, kıvrana gider. Çalışmasına karşılık hiçbir şey görmemiştir ki! Fakat kesesine birkaç para gündelik konu mu geceyi hırsız gibi uykusuz geçirir. Gayret et de ibadetinin karşılığı gelsin... bak o zaman ibadet edenlere nasıl haset edersin." Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/4585-4588.

74 el-Alak 96/3-5; Bekir Topaloğlu, "Rab", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007), 34/372-373. Allah Âdem (a.s.)'a isimleri öğretmiş, onu öğrenmekte başarılı kılmış ve öğrenmesini lütfuyla kolaylaştırmıştır. Dâvûd (a.s.)'a zırh yapmayı öğretmiş ve "Ona savaş sıkıntılarınızdan sizi koruması için zırh yapmayı öğretti" (el-Enbiyâ 21/80) buyurmuştur. İshâ (a.s.)'a dair: "Allah ona yazmayı, hikmeti... öğretecek" (Âl-i İmrân 3/48) buyurmuş ve ona

ve gerekse de okulda terbiye süreçlerinin süregelmesi gibi, bu yönüyle yetişkinlerin de dünya hayatında son nefese dek bir eğitim sürecinde yol aldıklarını ifade etmek mümkündür. İlahî iradenin hükmü ve terbiyesi altındaki insan da bir yandan kendi yapıp etmeleri ve gayreti ile yol almakta, bir yandan da kader bağlamında sınanmakta ve eğitime tabi tutulmaktadır.

Ebeveynlerin evlatlarına karşı duydukları sevgi, onların tesiri altında kalmalarına yol açarak bir maraza sebebiyet verebilir. Nitekim kıssada öldürülen çocuğun kâfir yaratılıştaki olduğu beyan edilmiştir.⁷⁵ Ebeveyn ve evlatlar arasındaki aynileşmenin pozitif olduğu kadar negatif de olabileceği bilinmektedir. Ayrıca âyette geçen “*Eradnâ*” (İstedik) sözü, Allah Teâlâ’nın anne babaya iyilik yapma iradesinin somut bir delili olarak görülebilir. Nitekim Allah Teâlâ, o çocuk öldürüldükten sonra onlara bir kız çocuğu lütfetmiş ve o da bir peygamberle evlenmiş, o evlilikten de yine bir peygamber dünyaya gelerek Allah Teâlâ o peygamberle pek çok insanı hidâyete erdirmiş olduğu aktarılmıştır.⁷⁶

Çocuğun öldürülüşünde hem çocuk hem ebeveyn ve hem de Hz. Mûsâ için üç rahmet gizli olduğu belirtilmiştir. Çocuğun öldürülmesi çocuk için bir rahmettir; zorbalık ve azgınlıkta haddi aşmasına müsaade edilmeksizin geçici olan bu dünyadan aslî vatanına temiz bir şekilde dönmesi murad edilmiştir. Ebeveyn için bir rahmettir; ölen çocuğun yerine Allah onlara “*ondan daha temiz ve daha merhametlisini*”⁷⁷ vermiştir.⁷⁸ Hz. Mûsâ için bir rahmettir; Hz. Mûsâ çocuğun öldürülüşü ile birlikte ilâhî rahmetin tecellisi hükmünde bir eğitime tabi tutulmuş, bu yolculukla birlikte manevi olarak eğitilmiş ve evrilmiştir.

Hızır-Mûsâ kıssasında Hz. Mûsâ’nın Hızır’a öğretilen ilimden⁷⁹ kendisine öğretmesi için talepte bulunduğu görülmektedir. Hz. Mûsâ’nın ilim

tıbbî da öğretmiştir. Hızır (a.s.)’a ilişkin: “*Ona katımızdan bir rahmet (vahiy ve peygamberlik) vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik*” (el-Kehf 18/65) buyurmuş ve ona “ledün ilmi”ni öğretmiştir. Hz. Peygamberimiz (s.a.v.)’e de “*Allah sana Kitabı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğini öğretmiştir*” (en-Nisâ 4/113) âyetinde buyurduğu üzere Kur’ân’ı ve ulûhiyetin esrârını öğretmiştir. bk. Bursevî, *Kur’an Meâli ve Tefsiri*, 20/9089.

75 Müslim, “Kader”, 29.

76 İbn Acibe el-Haseni, *İbn Acibe Tefsiri*, 5/430 akt. Cebecioğlu, “Niyaz-ı Mısıri’ye Göre Hz. Musa ve Hızır Kıssası”, 65.

77 el-Kehf 18/81.

78 Ertuğrul, “Ashab-ı Kehf, Hızır ve Zülkarneyn Kıssalarının Ortak Teması: Rahmet”, 140.

79 Hz. Musa’nın Hızır’dan öğrenmekle memur olduğu ilmin ibâre yolu ile öğrenilen zâhirî ilim değil de işaret yolu ile öğrenilen bâtınî ilim olduğu belirtilmiştir. Bunun delili olarak Allah

yolunda âdâba riâyetini gösteren⁸⁰ bu talep, aynı zamanda sabırla imtihan olunacağı olaylar silsilesinin başlangıcına tekabül etmektedir. Keza Hızır-Mûsâ kıssasının sabır ve rıza ile ilişkili bir keyfiyete haiz olduğu ifade edilmiştir.⁸¹ Allah Teâlâ'nın, Hz. Mûsâ'yı, sabrının kuvvetlenmesi ve meleke haline gelmesi için birçok kez imtihana tabi tuttuğu belirtilmiştir. Bu imtihanlardan birisi de onun Allah Teâlâ'dan gelen bir ilhamla Kıptî'yi öldürmesidir. Hızır çocuğu öldürünce Hz. Mûsâ onun bu fiilini reddetmiş ve Kıptî'yi öldürdüğünü hatırlamamıştır. Hızır ona: "Ben bunu kendiliğimden yapmadım"⁸² demiş ve böylece Hz. Mûsâ, peygamber olmadan önceki mertebesini ve farkında olmamasına rağmen esasen onu öldürmekte masum olduğunu hatırlatmış olmaktadır.⁸³

İbnü'l-Arabi'ye göre de çocuğun öldürülmesi hadisesi, Hz. Mûsâ'nın Mısır'da kıptîyi öldürmesi ile ilişkilidir. Şöyle ki Hz. Mûsâ kıptîyi öldürdüğünden dolayı senelerce hüznü yaşamıştı. Hızır, çocuğu öldürmesindeki iç yüzü açıklarken "Ben bunu kendimden olarak yapmadım" diyerek Hz. Mûsâ'nın Mısır'daki kıptî'yi öldürmesinin de Allah'ın ilhamı ile vuku bulduğunu göstermiş olmaktadır. Hz. Mûsâ, henüz peygamber olmadığı vakitte vuku bulan ve içine doğan ilhamla ilişkili olan o hadiseyi şeytanî olarak nitelendirerek "*Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman! Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim; beni bağışla!*"⁸⁴ demiş ve uzun seneler bu hüznü yaşamıştır. Buna göre Hızır, O'ndaki bu hüznü, çocuğu öldürmekle gidermiş, Hz. Mûsâ'nın bir nevi kilitlendiği bu hadiseye bir açıklık getirmiş olmaktadır. Bu noktada tıpkı Bursevî'ye göre olduğu gibi İbnü'l-Arabi'ye göre de peygamberlerin fiilleri esasen ma'sûmu'l-harekedir ve kıptînin öldürülmesi hadisesinde de bu genel kural geçerli sayılmaktadır. Bu çocuğun öldürülmesi ile Hz. Mûsâ'nın kıptînin öldürülmesi ile meydana gelen sınavının hükmü tamamlanmış

Teala'nın bu üç hususu Cebraîl (a.s.) vasıtasıyla değil de kulu Hızır vasıtası ile Hz. Musa'ya öğretmesidir. Ancak Hz. Musa'nın vücudunda ilm-i zâhir galip olduğundan ötürü işaret yoluyla değil de ibare yoluyla öğrenmeyi istemiş ve bu yüzden Hızır onun bu birlikteliğe sabredemeyeceğini söylemiştir. Nitekim "*Herkesin yüzünü ona doğru çevirdiği bir yönü vardır.*" (el-Bakara 2/148) ve "*De ki: Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar.*" (el-İsrâ 17/84) buyurulmaktadır. Bursevî, *Kur'an Meâli ve Tefsiri*, 11/4716-4717.

80 Bursevî, *Kur'an Meâli ve Tefsiri*, 11/4718-4719.

81 Mahir İz, *Tasavvuf*, ed. M. Ertuğrul Düzdağ (İstanbul: Rahle Yayınevi, 1969), 11.

82 el-Kehf 18/82.

83 Bursevî, *Kur'an Meâli ve Tefsiri*, 12/4955.

84 el-Kasas 28/15-16.

olmakla birlikte, Hz. Mûsâ'nın sabrı kemâle ermiş, "sabrı tahakkuk etmiş" olmaktadır.⁸⁵ Sonuç olarak, çocuğun öldürülmesi ile, esasen Hz. Mûsâ'ya daha önce yaptığı fiil (Kıptî'yi öldürmesi) hatırlatılmış olmaktadır. Buna göre Hızır'ın ebeveynine bir rahmet ve iyilik olarak Allah'ın emri ile öldürdüğü bu çocuk, esasen Hz. Mûsâ'nın da daha evvel işlediği fiildeki hikmeti Mûsâ'ya öğretmenin bir yolu olarak telakki edilmiştir.⁸⁶

Çocuğun öldürülüşündeki eğitim görünümlü rahmetin bir diğer yönünün çocuğun öldürülmesi ile birlikte Hz. Mûsâ'daki makam sevgisinin bertaraf edilmesi olarak değerlendirilmesi olduğu görülmektedir. Nitekim Niyâzî-i Mısırî (ö. 1105/1694), Hızır'ın çocuğu öldürmesi hususunda işâri bir yorumla oğlan çocuğu ile sembolize edilenin esasen "makam sevgisi" olduğunu ifade eder. Dolayısıyla bu olay özelinde Hızır, esasen Hz. Mûsâ üzerinden tüm makam sahiplerini makam sevgisini sorgulayarak bu afetten ibret ve tefekkür yoluyla kurtulmaya sevk etmiş olmaktadır. Makam sahiplerince makam sevgisi, rağbet edilen ve sevilen bir çocuk gibidir. Dolayısıyla böyle güzel ve masum bir çocuğa kıymanın zor olduğu gibi, makamdan vazgeçmek de öyle güç bir hadisedir.⁸⁷

Makam sevgisinden vazgeçmenin, çok sevilen bir çocuğu öldürmekten daha güç olduğu, bu noktada "ölmeden önce ölüünüz"ün manasının da "makam sevgisini öldürünüz, aksi halde onun uğruna siz helak olursunuz, o vakit ölmeden önce siz onu öldürünüz" olarak yorumlanabileceği aktarılmıştır. Buna göre, kişi ne kadar ehl-i salah olursa olsun, makam sevgisi onda yer edince o bir çocuk sevgisi gibi kalbinde büyür. Bu çocuk/makam sevgisini silebilirse, ancak o vakit tam anlamıyla azgınlıktan kurtulabilir. Aksi takdirde çocuk/makam sevgisine düşer olmuş kişi haram ve zulümden kendisini kurtaramaz.⁸⁸ Buna göre Hızır, Hz. Mûsâ'ya bu fazileti kazandırmak üzere O'nun enfüsteki makam sevgisini afakta bir çocuk sembolü üzerinden öldürdüğü düşünülmektedir. Makam sevgisinin insan ruhuna gömülü ve kurtulması zor bir yönünün olduğu vurgulanmıştır.⁸⁹ Bu yönüyle makam sevgisinin, olgunlaşmanın önündeki

85 Cebecioğlu, "Niyaz-ı Mısırî'ye Göre Hz. Musa ve Hızır Kıssası", 66-68; Ibn Arabî, *Fusûsu'l-hikem*, 2/1313-1315.

86 Zeynep Temel, "İbnü'l-Arabî'nin Kıssa Yorumculuğu: Hz. Musa ve Hızır Kıssası Örneği", *10. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı* 1 (2022), 254.

87 Cebecioğlu, "Niyaz-ı Mısırî'ye Göre Hz. Musa ve Hızır Kıssası", 57-58.

88 Cebecioğlu, "Niyaz-ı Mısırî'ye Göre Hz. Musa ve Hızır Kıssası", 58.

89 Cebecioğlu, "Niyaz-ı Mısırî'ye Göre Hz. Musa ve Hızır Kıssası", 60-61.

en ciddi engel olduğu ifade edilebilir. Hatta makam ve mevki sevgisinde aşırıya kaçmak, insanda olgunlaşmak bir yana, çocuklaşmaya yol açabilmektedir, denilebilir. O çocuk öldürülmeyince, daimî bir çocukluğa mahkûm kalılabilmektedir.⁹⁰ Bu itibarla çocuktan muradın, Hz. Mûsâ'da olan makam sevgisi olduğu, Hızır çocuğu öldürünce Hz. Mûsâ'dan bu makam sevgisinin silinerek kaybolduğu ve bu suretle Hızır'ın çocuğu öldürmesinin Hz. Mûsâ'ya manevi anlamda bir fayda sağladığı belirtilmiştir. Dolayısıyla hadisenin bu yönüyle de Hz. Mûsâ'nın manevi eğitimine katkı sağladığı görülmektedir.

Diğer taraftan Bursevî'ye göre çocuğun öldürülmesi, ruh ve cesedin birleşmesinden meydana gelen ve şehvet denilen nefsin hevasının başının koparılmasıdır. Şehvetin koparılıp atılmasıyla insan melek mertebesine erişerek ilk akla ulaşabilir. Şehvet, süflî olan unsurların hükümlerini taşıırken, akıl ise ulvîdir. Şeriat ehli şehvetin koparılıp atılmasını ölüm nedeni olarak görüp bundan kaçınırlarken, bâtın ehline göre bu durum insana bahşedilen ikinci bir hayat gibidir. Bu bakımdan asıl şehidin, şer'i bakımdan şehid addedilen ve savaş esnasında öldürülen değil de riyazet ve mücadele ile nefsinin öldüren kimse olduğu belirtilmiştir. İşte Hızır'ın zahirde çocuğun başını koparması esasen bâtın başını koparmaya işaret etmektedir. Nefs bedeni ifsad etmeye uğraşırken, ruh ıslaha çalışmaktadır. Âlemin nizamının hasıl olabilmesi, hak yolunun kesintiye uğramaması için şehvet ve nefis gibi yol kesici haramileri yol yakinken öldürmek gerekmektedir.⁹¹

Netice itibarıyla Bursevî'ye göre; geminin delinmesi tabiatın şeriatla ıslahına, çocuğun öldürülmesi nefsin tarikatla ıslahına, duvarın tamir edilmesi ise marifet ve hakikat makamlarında halin gizliliğine işarettir.⁹² Böylelikle kıssadaki olaylar silsilesi tasavvufî eğitimdeki "dört kapı" düzleminde değerlendirilmiş ve çocuğun öldürülmesi tarikat kapısına teka-bül etmiştir. Tarikat kapısı, seyr u sülûkun başlangıcı ile birlikte nefis-i emmârenin ıslahına yönelik riyâzet ve mücâhede bağlamında bir dizi eğitim metodunu içinde barındırmaktadır.

90 Cebecioğlu, "Niyaz-ı Mısırî'ye Göre Hz. Musa ve Hızır Kıssası", 69-70.

91 M. Necmettin Bardakçı, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Musa-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Marifet Uygunluğu Açısından Değerlendirmesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 95-96; İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce: Bursevî'nin Vâridâtı ve Şerhleri*, çev. Ali Namlı (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 513-516.

92 Bursevî, *Kitâbü'n-Netîce*, 516.

Çocuğun öldürülmesine ilişkin bir başka yorumda nefis-i emmâreyi temsilen çocuğun öldürülmesi, mücahede kılıcı ve riyâzet bıçağı ile vuku bulmuştur. Öldürülen çocuğun anne ve babası kalp ve ruhu, o çocuğun yerine ihsân edilecek olan daha hayırlı çocuk ise nefis-i mutmainenin timsali niteliğindedir.⁹³ Çocuğun öldürülüşünün nefis-i emmâreye yönelik yorum açılımında riyâzet ve mücahede ile özdeşleştirilmesi, bu hadisenin seyr u sülûka/tasavvufî eğitime bakan yönünü ortaya çıkarması bakımından manidardır.

Sonuç

Mûsâ-Hızır kıssasında çocuğun öldürülüşü hadisesinin, kıssa geneline bakıldığı zaman üzerinde en çok tartışılan ve yorum geliştirilmeye çalışılan kesitine tekabül ettiği görülmektedir. Buna göre bu hadise adalet perspektifine dayalı değerlendirme geliştirme zorunluluğunu beraberinde getirmiş olmaktadır. Hadiseye bu cihetten ve bir adım daha geriden bakıldığı vakit ise adaletin de ötesinde ve üzerinde bir ilke ile karşılaşılacaktır. Allah Teâlâ, yarattıkları ile ilişkisinde merhamet ilkesine göre hareket edeceğini vadedmiştir. Dolayısıyla kıssada geçen bu olay özelinde de esasen merhametin tecellisi vuku bulmuş olmaktadır. Allah Teâlâ'nın rahmeti varlık alemini kuşatıcı nitelikte olup, İlahi isimlerden er-Rahmân sıfatı diğer birçok sıfatla birlikte el-Adl sıfatını kuşatmaktadır. Bu yönüyle merhametin adaleti temin ettiği, merhametin kemâlinden adaletin tecelli ettiği görülecektir. Dahası, bu hadise Allah Teâlâ'nın ıslah ediciliği ile de ilişkili bir keyfiyete haiz olup, bu noktada hem ebeveynlerin çocuklarına uyguladıkları eğitimin ve hem de tasavvufî eğitimin merhametin gerektirdiği fiiller olarak algılanması, etkin eğitim uygulamalarının da merhametin kemâli olarak değerlendirilmesi icap etmektedir.

Evlatlarının iyiliğini, dünya ve ahirette saadetlerini tesis etmeyi murad ederek onları terbiye etmeye çabalayan ebeveynlerin merhametsiz oldukları düşünülemez, bilakis bu murad merhametin bir ürünüdür. Tasavvufî

93 Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed en-Nisâbüri, *Garâi'bu'l-Kur'an ve regâi'bu'l-furkân*, nşr. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1996), 4/454-455 akt. Nazife Vildan Güloğlu, "Klasik Tefsir Hareketlerinin Mûsâ-Hızır Kıssası Bağlamında Mukayesesi", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Dergiabant: Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2021), 455.

eğitim de merhametin ürünüdür ve merhametin kemâlinin gereği olarak türlü eğitim metotlarını içerisinde barındırmaktadır. Bu eğitim metotlarının bireye özgü olduğu düşünülebilir. Her bir bireyin ihtiyaç duyduğu ve kendisine hitap eden eğitim yöntemi farklıdır. Kimi bireylerin davranışlarının övgü, ödül, vb. pekiştireçlerden, kimi bireylerin ise ceza ya da sevilen bir şeyden mahrum bırakılmak gibi bir karşılıktan beslenebileceği imkân dahilindedir. Eğitim ihtiyaca binaen uygulanmakta olup, bireyin hangi tarz eğitime ya da eğitim metoduna ihtiyacının olduğunu ise onu en iyi tanıyan, onu yaratan Rabbi bilmektedir ve eğitim, merhametin bir gereğidir. Kıssada bir yandan evlada duyulabilecek aşırı sevginin eğitimi zedeleyebilecek bir yönü olduğu ihsas edilirken, diğer yandan da evladı öldürülen anne babaya yönelik sabır ve rıza telkini ve sonunda daha hayırlı bir evlat ile mükafatlandırılan İlahi terbiyenin tahakkuku görülmektedir. Diğer taraftan bu kıssa bütünüyle Hz. Mûsâ'nın eğitim sürecinin bir parçası olarak da ifade edilmektedir. "Kendisine rahmet bahşedilen bir kul" olarak Hızır'ın ilmine talip olan Hz. Mûsâ bu yolculuğunda İlahi terbiye ile evrilmiş ve eğitilmiştir. Bu eğitim Hz. Mûsâ özelinde ve Kur'an'ın muhatapları genelinde tüm insanlığın ihtiyacına yönelik bir rahmeti/merhameti barındırmaktadır.

Merhametin kemâli adaletin tahakkukuna yol açmaktadır. Mevlânâ dikenleri sulamanın adalet değil zulüm olduğunu dile getirmiş, adaletin tahakkuku için merhametin kemâlinin gerekliliği öngörülmüştür. Dolayısıyla kâmil manada merhamet bir dikenli sulamayı gerektirmemektedir. Aksine, onun ihtiyacı olan cezai müeyyidenin tahakkuku, merhametin kemâlini ve adaletin vukuunu temin edecektir. Öyle ise merhametin tecellisi ve kemâli olarak adalette affa yer yok mudur? Bu noktada bireylerin ihtiyaç duyduğu adalet tecellisinin de yine bireyler adedince olduğu düşünülecek olursa, kimi bireyler için "ilâhî adalet" tecellisinin fiilin hemen akabinde vuku bulduğu görülürken, kimi bireylerin hükmü ahiret gününe ertelenebilmekte ve bu bireylerin affedildiği düşünülebilmektedir. Yine zahire göre olumsuzluk içeren bela, sıkıntı, hastalık vb. gibi durumlar da esasen ilâhî rahmetin tecellisini barındırabilmekte, kullar için dünyada yahut da ahirette daha hayırlı sonuçları doğurabilmektedir. Nitekim sûfilere göre kâinatta olan biten her hadise yerli yerindedir ve her şey esasen olması gerektiği gibidir. "Lâ fâile illallah" düsturu gereğince olan biten her fiilde Allah Teâlâ'nın imzası/mührü mevcuttur ve O'nun fiilleri

2024/Aralık/17

kusursuzdur. Dolayısıyla Hızır'ın çocuğu öldürmesi ile ilgili hadisenin tevhid perspektifinde merhametin kemâli gereğince değerlendirilmesi icap etmektedir. Allah Teâlâ dilediğine dilediğince hüküm vermekte ve bu hüküm er-Rahmân sıfatının gereği olarak merhametin kuşatıcılığı altında adaleti temin etmekte ve aynı zamanda insan için ıslah edici bir niteliğe haiz olmaktadır.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The author declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Albayrak, İsmail. "Kur'ân ve Tefsir Açısından Hızır Kıssası ve Ledün-i İlmî". *Kur'an ve Tefsir Araştırmaları (Sempozyum)* 5 (2003), 187-210.
- Ateş, Süleyman. *İslam Tasavvufu*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2005.
- Bardakçı, M. Necmettin. "İsmail Hakkı Bursevî'nin Mûsâ-Hızır Kıssası Yorumunun İlim-Marifet Uygunluğu Açısından Değerlendirmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1998), 81-103.
- Barlak, Muzaffer - Özdemir, Faruk. "Mûsâ-Hızır Kıssasının Allah'ın İlkeli Bir Varlık Oluşu Çerçevesinde Değerlendirilmesi". *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* 27/3 (2016), 353-371.
- Boyras, Edibe. *Tasavvufî Eğitimde Çocuğun Ahlâkî Gelişimi: Gazâlî ve Mevlânâ Örnekleri*. Ankara: Sonçağ Akademi, 2022.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil. *Sahihu'l-Buhârî*. Riyad: Darü's-selam, 1999.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Kitâbü'n-Netice: Bursevî'nin Vâridâtı ve Şerhleri*. çev. Ali Namlı. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Kur'an Meâli ve Tefsiri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2010.
- Cebeciöğlü, Ethem. "Niyaz-ı Mısıri'ye Göre Hz. Mûsâ ve Hızır Kıssası: Çocuğun Öldürülmesi". *AKADEMİAR: Akademik İslâm Araştırmaları Dergisi* 1 (2016), 49-78.
- Coşkun, Selçuk. *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamber'in İnsan Anlayışı*. Erzurum: Ekev Yayınları, 1996.
- Cürcânî, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü (Tarifat)*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çağrı, Mustafa. "Merhamet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/184-185. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Dâvud el-Kayserî. "Şerhu Te'vili'l-Besmele". *Resail*. ed. Mehmet Bayraktar. Kayseri: Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 1997.
- Demircigil, Bayram - Aksoy, Soner. "Anlam ve Değer Açısından Kur'an'da Hızır-Mûsâ Kıssasında Çocuğun Öldürülme Melesi". *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* 21/1 (2021), 231-252.
- Düzgün, Şaban Ali. "Adalet Toplumu mu Merhamet Toplumu mu?" *Yetkin Düşünce* 1/2 (2018), 27-32.
- Ebu Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*. Riyad: Dâru's-selam, 1999.
- Ertuğrul, Muzaffer. "Ashab-ı Kehf, Hızır ve Zülkarneyn Kıssalarının Ortak Teması: Rahmet =The Common Theme of the Parables of Ashab-ı Kahf, Kihdr and Zulqarnayn: Mercy". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 27/2 (2022), 127-147.
- Ertuğrul, Muzaffer. "Mûsâ Peygamber'in Yol Arkadaşı Hızır'ın Kimliği". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2021), 293-332.
- Gazâlî, İmam. *Esmâ-î Hüsnâ Şerhi*. çev. M. Feriştat. İstanbul: Feriştat Yayınları, 2005.
- Güloğlu, Nazife Vildan. "Klasik Tefsir Hareketlerinin Mûsâ-Hızır Kıssası Bağlamında Mukayesesi". *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Dergiabant: Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9/1 (2021), 427-460.
- İbn Acibe el-Haseni. *İbn Acibe Tefsiri*. çev. Dilaver Selvi. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015.

- Ibn Arabî. *Fusûsu'l-Hikem: Tercüme ve Şerhi*. ed. Mustafa Tahralı. çev. Ahmed Avni Konuk. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı, 2017.
- İbn Mâce. *Sünenü İbn Mâce*. Riyad: Darü's-selam, 1999.
- İz, Mahir. *Tasavvuf*. ed. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Rahle Yayınevi, 1969.
- Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. çev. Süleyman Ateş. Ankara: Kevser Yayınları, 1963.
- Kartal, Abdullah. *İlâhî İsimler Teorisi*. İstanbul: Hayy Kitap, 2009.
- Kırca, Celal. "Mecmau'l-Bahreyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/256. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kur'an Yolu*. Erişim 26 Temmuz 2024. <https://kuran.diyaret.gov.tr>
- Mavil, Kılıç Aslan. "Hızır-Mûsâ Kıssasında Kader - Çift Perspektifli Bir Bakış -". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/8 (2016), 2496-2516.
- Mevlânâ, *Mesnevî*. çev. Veled İzbudak. İstanbul: MEB Yayınları, 1995.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'uş-şâhih*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Nisâbü'rî, Nizâmüddin Hasen b. Muhammed. *Garâi'bü'l-Kur'an ve regâi'bü'l-furkân*. nşr. Zekeriyâ Umeyrât. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1416/1996.
- Qayşarî, Dâwüd ibn Maḥmûd. *Tasavvuf İlmine Giriş*. çev. Muhammed Bedirhan. İstanbul: Nefes, 2013.
- Süveyd, Muhammed Nur. *Peygamberimizin Sünnetinde Çocuk Eğitimi*. çev. Zekeriya Güler. Konya: Uysal Kitabevi, 1998.
- Temel, Zeynep. "İbnü'l-Arabî'nin Kıssa Yorumculuğu: Hz. Mûsâ ve Hızır Kıssası Örneği". *10. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı* 1 (2022), 247-263.
- Temiz, Bilal. *Kur'an-ı Kerim Terbiyesinde Mükâfât ve Ceza Metodu (Tebşîr ve İnzâr Kavramları)*. İzmir: y.y., 1997.
- Topaloğlu, Bekir. "Rab". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/372-373. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Zehra, Muhammed Ebû. "İslâm Ceza Hukukunda Merhamet ve Adalet". çev. Hasan Güleç. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (1986), 245-260.